

КРАЄЗНАВСТВО

УДК (UDC) 94(477) «1939-1945»

НЕСТЕРЕНКО В. А.

**ТЕМА ГОЛОДОМОРУ НА СТОРІНКАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ
СУМЩИНИ 1941-1943 рр.***

Пропаганда завжди була і залишається невід'ємною частиною війни. Її розвиток у ХХ ст. тісно пов'язаний з розвитком технологій і засобів масової інформації. Яскравим прикладом її досить ефективного використання стала нацистська Німеччина. Напередодні нападу на СРСР були розроблені засади окупаційної політики на його території, які включали методи й засоби пропагандистського впливу на населення з урахуванням регіональних та національних особливостей. А. Розенберг пропонував розвивати національну самосвідомість українців, зокрема, шляхом викриття злочинів радянського режиму. Одним із найжахливіших був голодомор 1932-1933 рр. В статті аналізуються матеріали преси Сумщини періоду німецької окупації присвячені темі голодомору.

***Ключові слова:** пропаганда, голодомор 1932-33 р., німецька окупація, преса, Сумщина.*

Пропаганда завжди була складовою частиною війни. Особливо це стало помітно у ХХ ст. із розвитком технологій і засобів масової інформації (газети, радіо, кінематограф, телебачення, інтернет). Особливо її потребують авторитарні та тоталітарні режими. Хрестоматійним прикладом стала пропаганда нацистської Німеччини, а ім'я її «творця» доктора Й. Геббельса стало загальновідомим.

Питання пропаганди, в тій чи іншій мірі, у своїх роботах висвітлювали В. І. Дашичев [5], М. Михайлюк [12], Р. Сесил [1], Karel C. Berkhoff [2], В. Косик [10], В. О. Шайкан [15], М. В. Коваль [9], А. В. Скоробогатов [13], Д. М. Титаренко [14].

Ідейним натхненником та розробником основ окупаційної політики в СРСР був ідеолог нацистської партії Німеччини А. Розенберг. Він був вихідцем з колишньої Російської імперії і вважався знавцем «східного простору». У квітні-травні 1941 р. підготував ряд пропозицій щодо політичних основ проведення окупаційної політики на територіях СРСР, які тоді ще планувалося захопити. Він вважав, що Радянський Союз тримався на силі каліних органів і в національних окраїнах, особливо в Прибалтиці і Західній Україні, відчувалося невдоволення. Тому з метою послаблення «Великої Росії» А. Розенберг пропонував розділити територію СРСР на національно-географічні одиниці, в яких окупаційна політика мала б бути різною. Стосовно України пропонувалося підтримувати прагнення до незалежності, навіть до потенційного створення власної державності, власне в Україні, чи у формі Чорноморського союзу, до якого, крім неї, мали б увійти Донська область та Кавказ.

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Нестеренко Вадим Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет (Україна). ScopusAuthor ID: 567-0453-7100.

Під час свого виступу 20 червня 1941 р. перед вузьким колом керівництва Німеччини, А. Розенберг зазначив, що в Україні скрізь відчувається російський вплив. Тому перед Німеччиною стоїть завдання забезпечення свободи українському народові, для чого пропонувалося розвивати національну самосвідомість українців шляхом підтримки у їх пам'яті культур гетьманів Хмельницького, Сагайдачного, Мазепи, розвивати українську мову, видавати твори українських класиків, заснувати в Києві університет, створити політичних рух на зразок Вільного українського козацтва. Однак інші керівники Німеччини не поділяли погляди ідеолога партії. Вирішальною стала позиція А. Гітлера. Єдине, що він дозволив новопризначеному міністру східних окупованих територій А. Розенбергу, - заснувати газети на цих територіях газети, щоб краще впливати на населення [3].

Виконуючи настанови фюрера А. Розенберг підписав директиву, яка передбачала відкриття місцевих видань, але при виконанні кількох умов: наявність політично благонадійних редакторів, достатня кількість німецьких органів цензури. Мета пропаганди в цілому, й преси зокрема, полягала в переконанні населення в могутності й непереможності Рейху, необхідності співробітництва з «ноювою владою». При цьому акцент мав робитися на злочинах «жидо-більшевиків» в Україні, наприклад, про голодомор та репресії 30-х рр., «визвольній» місії вермахту й особисто А. Гітлера, назву «Україна» рекомендувалося вживати тільки як назву території, уникаючи питань подальшого політичного устрою [12, с. 644-646].

У військовій зоні України видавалися десятки газет, які умовно можна поділити на районні та міські. На Сумщині виходили: «Сумський вісник» (Суми), «Голос Охтирки» (Охтирка), «Новий час» (Шостка), «Відродження» (Ромни), «Визволення» (Конотоп), «Путівлянин» (Путівль), «Лебединський вісник» (Лебедин). Газети видавалися з дозволу чиновників комендатур місцевими «допоміжними» органами влади (міські та районні управи) з використанням технічної бази радянських видань. В якості редакторів та авторів широко залучалися представники місцевої інтелігенції.

Вперше тема голодомору з'являється на сторінках «Сумського вісника» вже 22 жовтня 1941 р., тобто невдовзі після захоплення німецькими військами міста - 10 жовтня. В статті на першій сторінці «Ми цього ніколи не забудемо» (автор не зазначений) подана розлога критика дій радянського режиму напередодні війни та на самому її початку. Оскільки матеріал був розрахований на представників різних верств тодішнього суспільства, у ньому містилася широка тематика, яка мала так би мовити «зачепити» кожного. Зокрема йшлося про «брехливість» і «нахабність» більшовиків у сфері виборчого права, коли виборець мав кинути до урни бюлетень із заздалегідь надрукованим прізвисьмом одного кандидата від «блоку комуністів і безпартійних». Про «вільну» працю, коли за запізнення на роботу саджали до тюрми. При цьому рівень оплати був низьким - 100-120 крб. на місяць, на які можна було купити 4 кг ковбаси чи трохи більше метра сукна. Про дефіцит товарів в магазинах і черги. Про репресії 1937-1938 рр., евакуацію людей на початку війни та руйнування підприємств міста. Голодомору присвячено один абзац: «1933 року українські люди міліонами гинли з

навмисне створеного голоду, а за вітринами торгсуну красувалося товсте українське сало, борошно, цукор, все, все, що дають родючі українські землі і труд селянина» [11].

На відміну від вищевказаної публіцистично-політичної, вміщена в грудні 1942 р. в газеті «Новий час» (м. Шостка) публікація «Українці ніколи не забудуть 1932-1933 року» мала форму літературного оповідання. Її автор - П. Ересь. Головний герой, «старий Овдїєнко», повертається додому до села Мийчикури Мелітопольського району, відбувши 10 років заслання в Сибіру. По дорозі йому зустрічаються трупи, він знаходить свого сина, який повідомляє йому про лихо й помирає на руках батька. Завершується оповідання словами Овдїєнка: «Зі віщо така страшна кара вкраїнцям, відділи свої ниви радам, чесно працювали на них, а хліб увесь забрали і засудили людей на голодну смерть... Прийде час, що візьмемо рушниці в оці мозолисті руки, проженемо вас, катів-душолюбів, та будемо жити вільно без жидів, без червоної сарани» [6]. З того, що події відбуваються на півдні України можна припустити, що автор не місцевий, а матеріал є передруком, що було поширеним явищем для преси часів окупації.

Найбільш цікава, аналітична за характером стаття на цю тему «Запам'ятайте страшні цифри (Правда про голод на Україні в 1932-1933 рр.)» була вміщена на сторінках «Сумського вісника» наприкінці січня 1943 р. Це передрук, як вказано на початку публікації, з Харківської газети «Нова Україна» від 8.11.1942 р. ч. 253. Після статті вміщено ще одне посилання на Берлінську газету «Голос» №41 (94) від 20.01.1942 р. На початку, у вступній частині, вказаний й автор - агроном економіст С. Сосновий.

Крім вступної частини стаття має п'ять підрозділів. У першому - «Загальні умови в 1932 р.» пояснені мотиви більшовицької влади, якими вона керувалася запроваджуючи систему заходів з організації голоду. Говориться, що українське селянство не бажало працювати в колгоспах і голод став інструментом примусу: «Ми категорично твердимо, що голод 1932-33 років організовано свідомо». Далі заперечуються природні причини, хоча вказується, що подекуди не вистачало вологи.

У другому - «Засівна площа, гуртовий збір та баланс хлібів урожаю 1932 р.» аналізуються показники сільського господарства в Україні. При цьому автор посилається на офіційні радянські джерела: «Народне господарство УСРР», Київ, 1935 р., «УСРР в цифрах», Київ, 1936 р. Вказано, що посівна площа 1932 р. сягала 26 млн га і була більшою на 1 млн га, ніж у 1927 та 1928 рр., і такою ж як у наступні після 1932 роках. Але при цьому зернових було засіяно дещо менше: 18 124 200 га проти звичайних 20 млн га. Врожайність при цьому була «не низькою», «пересічний урожай» зернових становив 8,1 центнера з 1 га (зокрема озима пшениця - 8,5 центнера, жита - 8, яра пшениця - 5,7). Гуртовий збір при цьому становив 894 млн пудів, що через названу вище причину було дещо нижче звичайного - 1 100 млн пудів. Але у 1928 р. цей показник становив лише 800 млн пудів і це не призвело до голоду. Наведені автором розрахунки розподілу врожаю 1932 р. у 894 млн пудів, за вирахуванням потреби в насінні - 20 млн га x 8 пудів=160 млн пудів, показують, що за умови забезпечення одного міського жителя в 12 пудів на душу, на одного селянина припало б 25 пудів на душу, чого, на його думку,

вистачило б і на харчування населення й на годівлю худоби, «а про голод не могло б бути й мови».

Третій - «Організація голоду» починається з питання: «чому, не заважаючи на те, що хліба було зібрано досить, стався небачений за своїми розмірами голод в Україні?» Автор вказує, що раніше, в разі недороду, селянин зменшував свої «товарові лишки» та кількість худоби. Але саме завдяки більшовицькій політиці у селянине не було цих лишків через виконання плану хлібозаготівель, натуроплату МТС, «добровільні» продаж та державні позики. Він вказує на інформаційне забезпечення цих заходів, при цьому, в душі вимог окупаційної влади, намагається розпалити антиєврейські настрої: «Советська преса галасувала про те, ніби селяне поховали й позакопували зерно, жидівські кореспонденти подавали наскрізь брехливі вістки про численні, немов би то викриті ями з пшеницею - увесь партійний і советський апарат, як і пресу змобілізовано на повне виконання явно надмірного плану хлібозаготівлі». Спростовується думка, що більшовицьке керівництво не знало, що нарobili «низи», ствержувалось, що Сталін і Молотов приїздили в Україну і вимагали продовження хлібозаготівельної кампанії. При цьому говорити й писати про голод заборонялося, а пропозиції із-за кордону про допомогу голодуючим відхилялися.

Четвертий - «Розміри катастрофи 1932-33 р.» На початку зазначено, що визначити точно скільки людей загинуло від голоду в Україні не можливо, оскільки більшовики для приховування свого злочину не друкували ніяких матеріалів і заборонили лікарям позначати причину смерті. В основу своїх обчислень автор поклав кілька припущень, а саме: відносно сталий нормальний приріст населення і виїзд-приїзд. Дані він брав зі «Збірника статистично-економічних відомостей про сільське господарство України», «Довідника з основних з основних статистично-економічних відомостей» та «Наодне господарство УСРР» (1933 р.). За цими джерелами середній річний природний приріст населення в Україні у 1924-27 рр. становив 2,36%. За переписом на 17 грудня 1926 р. в Україні проживало 29 042 900 чол. Враховуючи середній річний приріст населення, на 1 січня 1939 р. мало б бути 38 426 000 чол., а за даними перепису на 17 січня 1939 р. було лише 30 960 200 чол. Різниця - 7 465 000 чол. Але С. Сосновий врахував ще один показник - скорочення народжуваності. У 1933-34 рр. приросту населення майже не було, а в наступні 1935-38 рр. він був на рівні 1,5%. На основі розрахунків дослідник робить висновок, що наприкінці 1932 р. в Україні від голоду загинуло 1 504 800 чол., а в першій половині 1933 р. 3 317 000. Загальні цифри втрат, на його думку виглядають так: всього від голоду загинуло 4,8 млн чол., з яких у 1932 р. - 1,5 млн, у 1933 р. - 3,3 млн, і ще 2,7 млн внаслідок скорочення природно приросту населення. С. Сосновий вказував, що зустрічав більші цифри (напевно, в працях емігрантів), але він вважав ті цифри перебільшеними. Разом з тим він зазначив, що загибель 18,8% селян всього за 1 рік, тобто «майже 1/5 населення - історія не знає».

П'ятий - «Відносна кількість загиблих з голоду» на основі даних «Большой советской энциклопедии» наведено кілька історичних прикладів голоду, зокрема, в Індії, а також втрати населення в роки Першої світової війни. У підсумку наведено такі цифри: у Першу світову війну на день

припадало в середньому 6 800 вбитих, в Україні вмирало близько 23 тис. щодня, 17 - щохвилини, одна людина - кожні 3,5 секунди [8].

Наступний матеріал, в якому згадувався голод 30-х, з'явився на сторінках «Сумського вісника» 18 червня 1943 р. і носив відверто пропагандистський характер - «У боротьбі за землю» (без вказівки на авторство). Власне про голод згадано на початку побіжно для підсилення дисонансу цитованого виступу Сталіна на I з'їзді колгоспників-ударників: «Ми дісталися того, що мільйонні маси бідноти, які існували раніш надголодь, зробилися тепер у колгоспах середняками, зробилися людьми забезпеченими». Далі у публікації йшлося про насильницьке «покріпачення» в колгоспах і про перетворення «жидо-більшевиками» селян на «рабів». В загальних рисах містилися обіцянки так званого «нового аграрного ладу» - комплексу заходів окупаційних властей по реформуванню сільського господарства в Україні: «Ненависна колгоспна система знищена навіки. Землю, що була усуспільнена, повертається тепер на особисту власність...». Далі - заклик до молоді ставати до лав «Української Визвольної Армії» для оборони України від «червоно-московських грабіжників» [4].

4 серпня того ж року в «Сумському віснику» була надрукована стаття «Жахливі роковини» (без автора). На початку наголошено про навмисність голоду створеного «жидо-більшевиками» й названо цифру жертв - 8 млн українців. Головною причиною штучного голоду названо прагнення радянської влади позбутися тієї частини селянства, яка не бажала йти до колгоспів. Далі розповідалося про насильницьке вилучення продовольства, репресії до тих, хто не виконав плану хлібозаготівель, втечі селян у міста, переслідування за розмови про голод. Згадувалось також, що Німеччина та закордонні українці надсилали допомогу. Але її відправили «до Рибінську, переробили на комбікорм для совхозів НКВД». Наприкінці згадано про встановлення з ініціативи селян в селі Марченки на Миргородщині великого хреста на могилі загиблих під час голоду 1932-33 рр. [7].

Таким чином, можна констатувати, що тема голодомору 1932-1933 рр. займала певне місце на сторінках преси Сумщини в роки німецької окупації. Це було результатом виконання ідейних настанов, які були вироблені керівництвом нацистів на початковому етапі радянсько-німецького протистояння, особливо А. Розенберга. Але, слід зазначити, що попри трагічність і значний пропагандистський потенціал, вона так і не стала провідною. Це можна пояснити тим, що в роки окупації значна частина населення, особливо міського в зимовий період, також переживала злидні й голод. Голодуюча людина, яка читала про злочинні дії радянської влади, могла провести невідповідні «паралелі» з діями «нових властей».

1. Cecil R. The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi ideology / R. Cecil. - 1973. - 266 s.

2. Karel C. Berkhoff. Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule / Karel C. Berkhoff. - Cambridge. - 2004. - 455 s.

3. Nesterenko V. German Propaganda in the Military Zone of Ukraine in 1941-1943 / V. Nesterenko // Propaganda in the World and Local Conflicts. - 2016. - Vol. (5). - Is. 1. - s. 30-37.

4. В боротьбі за землю // Сумський вісник. - 1943 р. - 18 червня.

5. Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки:

- Документы и материалы / В. И. Дашичев. - Т. 2 : Агрессия против СССР. Падение «Третьей Империи». 1941-1945 гг. - М., 1973. - 664 с.
6. *Ересь П.* Українці ніколи не забудуть 1932-1933 року // Новий час (м. Шостка). - 1942 р. - 13 грудня. - №17.
 7. Жахливі роковини // Сумський вісник. - 1943 р. - 4 серпня.
 8. Запам'ятайте страшні цифри (Правда про голод на Україні в 1932-1933 рр.) // Сумський вісник. - 1943 р. - 24 січня.
 9. *Коваль М. В.* Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945) / М. В. Коваль // Україна крізь віки: В 15 т. - К.: Видавничий дім "Альтернативи". - 1999. - Т. 12. - 336 с.
 10. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. - 660 с.
 11. Ми цього ніколи не забудемо // Сумський вісник. - 1941 р. - 22 жовтня.
 12. *Михайлюк М.* Німецька пропаганда в Україні / М. Михайлюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько; Рецензенти: О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. - К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. - Кн. 1. - 734 с. - С. 644-658.
 13. *Скоробогатов А. В.* Харків у часи німецької окупації (1941-1943) / А. В. Скоробогатов. - Х.: Прапор, 2004. - 368 с.
 14. *Титаренко Д. М.* Умови функціонування окупаційної преси Харківщини (1941-1943 рр.) / Д. М. Титаренко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2002. - Вип. 6. - С. 218-221.
 15. *Шайкан В. О.* Колaborационізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни / В. О. Шайкан. - Кривий Ріг, 2005. - 466 с.

References

1. Cecil R. The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi ideology / R. Cecil. - 1973. - 266 s.
2. Karel C. Berkhoff. Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine under Nazi Rule / Karel C. Berkhoff. - Cambridge. - 2004. - 455 s.
3. Nesterenko V. German Propaganda in the Military Zone of Ukraine in 1941-1943 / V. Nesterenko // Propaganda in the World and Local Conflicts. - 2016. - Vol. (5). - Is. 1. - s. 30-37.
4. V borot'bi za zemlju // Sums'kyj visnyk. - 1943 r. - 18 chervnja.
5. Dashichev V. I. Bankrotstvo strategii germanskogo fashizma. Istoricheskie ocherki: Dokumenty i materialy / V. I. Dashichev. - Т. 2 : Агрессия против СССР. Падение «Третьей Империи». 1941-1945 гг. - М., 1973. - 664 с.
6. Eres' P. Ukrai'nci nikoly ne zabudut' 1932-1933 roku // Novyj chas (m. Shostka). - 1942 r. - 13 grudnja. - №17.
7. Zhahlyvi rokovyny // Sums'kyj visnyk. - 1943 r. - 4 serpnja.
8. Zapam'jatajte strashni cyfry (Pravda pro golod na Ukrai'ni v 1932-1933 rr.) // Sums'kyj visnyk. - 1943 r. - 24 sichnja.
9. Koval' M. V. Ukrai'na v Drugij svitovij i Velykij Vitchyznjanij vijnah (1939-1945) / M. V. Koval' // Ukrai'na kriz' viky: V 15 t. - K.: Vydavnychij dim "Al'ternatyvy". - 1999. - Т. 12. - 336 s.
10. Kosyk V. Ukrai'na i Nimechchyna u Drugij svitovij vijni / V. Kosyk. - Paryzh-N'ju-Jork-L'viv, 1993. - 660 s.
11. My c'ogo nikoly ne zabudemo // Sums'kyj visnyk. - 1941 r. - 22 zhovtnja.
12. Myhajljuk M. Nimec'ka propaganda v Ukrai'ni / M. Myhajljuk // Ukrai'na v Drugij svitovij vijni: pogljad z XXI stolittja. Istorychni narisy / Red. kol.: V. A. Smolij (golova kolegii), G. V. Borjak, Ju. A. Levenec', V. M. Lytvyn, O. Je. Lysenko (vidp. red.), O. S. Onyshhenko, O. P. Rejent, P. T. Tron'ko; Recenzenty: O. S. Rubl'ov, V. F. Shevchenko. NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny. - K.: NVP «Vydavnytvo» «Naukova dumka, NAN Ukrai'ny», 2011. - Kn. 1. - 734 s. - S. 644-658.
13. Skorobogatov A. V. Harkiv u chasy nimec'koi' okupacii' (1941-1943) / A. V. Skorobogatov. - H.: Prapor, 2004. - 368 s.
14. Tytarenko D. M. Umovy funkcionuvannja okupacijnoi' presy Harkivshhyny (1941-1943 rr.) / D. M. Tytarenko // Storinky vojennoi' istorii' Ukrai'ny: Zb. nauk. statej / NAN Ukrai'ny. In-t istorii' Ukrai'ny. - K., 2002. - Vyp. 6. - S. 218-221.
15. Shajkan V. O. Kolaboracyonizm na terytorii' rejhskomisariatu «Ukrai'na» i vijs'kovoii' zony v roky Drugoi' svitovoi' vijny / V. O. Shajkan. - Kryvyj Rig, 2005. - 466 s.

Нестеренко В. А.

кандидат исторических наук, доцент, Сумский государственный университет (Украина). ScopusAuthor ID: 567-0453-7100.

ТЕМА ГОЛОДОМОРА НА СТРАНИЦАХ ОККУПАЦИОННОЙ ПРЕССЫ СУМЩИНЫ 1941-1943 гг.

Пропаганда всегда была и остается неотъемлемой частью войны. Ее развитие в XX в. тесно связано с развитием технологий и средств массовой информации. Ярким примером ее достаточно эффективного применения стала нацистская Германия. Накануне нападения на СССР были разработаны основы оккупационной политики на его территории, которые включали методы и средства пропагандистского воздействия на население с учетом региональных и национальных особенностей. А. Розенберг предлагал развивать национальное самосознание украинцев, в частности, путем раскрытия преступлений советского режима. Одним из самых страшных был голодомор 1932-1933 гг. В статье анализируются материалы прессы Сумщины периода немецкой оккупации посвященные теме голодомора.

Ключевые слова: пропаганда, голодомор 1932-33 гг., Немецкая оккупация, пресса, Сумщина.

Nesterenko V. A.

PhD (History), Associate Professor (Ukraine), Sumy State University. ScopusAuthor ID: 567-0453-7100.

THE THEME OF HOLODOMOR (FEMINE) ON THE PAGES OF THE SUMY REGION PRESS DURING THE PERIOD OF OCCUPATION 1941-1943

Propaganda has always been and still remains an integral part of any war. In the twentieth century its evolution was closely connected with technological advance and mass media development. Nazi German was a bright example of its efficient application. On the eve of attacking the USSR the grounds for the occupational policy had been worked out. They included the means and methods of the propagandist impact on the population taking into account regional and national peculiarities. A. Rosenberg offered cultivation of Ukrainian national identity through revealing the crimes of the Soviet regime. Holodomor of 1932-1933 was one of the most terrifying crimes.

The article covers the issues of the Sumy region press devoted to the theme of Holodomor printed during the period of German occupation. The author has come to a conclusion that a certain attention was paid to the theme on the pages of the periodicals. Despite its tragedy and considerable propagandist potential that theme hadn't become the leading one. It can be explained by the fact that during the years of occupation a considerable part of the population, especially the urban one, also suffered from poverty and famine. Having read about the criminal deeds of the Soviet state a starving person could draw disadvantageous parallels between them and the actions of the new authorities.

Key words: propaganda, Holodomor of 1932-1933, German occupation, the press, Sumy region.